

Marija Makarovič

O ljudskem zdravilstvu z Dolenjskega in iz Bele krajine^{*}

V prispevku je obravnavano gradivo o preprostem, nestrokovnem, ljudskem zdravilstvu, ki je bilo zbrano v času od 1950 do 1983. leta. V gradivu o ljudskem zdravilstvu, ki ga hranijo Slovenski etnografski muzej, Dolenjski muzej in Belokranjski muzej, so strnjeno podani: vsebinski pregled gradiva, naravna zdravila in njihova uporabnost, čarovni postopki zdravljenja, omembe o zdravilcih in vrednotenje gradiva.

The author analyzed the material on simple, non-professional, folk medicine collected between 1950 and 1983. Drawing upon this material, which is kept at the Slovene Ethnographic Museum, at the Museum of Dolenjska and at the Museum of Bela Krajina, the paper focuses on the following themes: survey of the available material; natural medicine and its applicability; magical healing methods; healers; evaluation of material.

Slovenski etnografski muzej v Ljubljani, Dolenjski muzej v Novem mestu in Belokranjski muzej v Metliki hranijo poleg drugih narodopisnih podatkov tudi gradivo o preprostem, nestrokovnem, ljudskem zdravilstvu. Precej zadevnih podatkov je tudi v nalogah za t. i. Sklad Krkinih nagrad, ki jih hrani strokovna knjižnica Tovarne farmacevtskih izdelkov Krka v Novem mestu. Gradivo, ki vsebuje številna pričevanja o naravnem in čarovnem zdravljenju ljudi, in deloma tudi živine, je bilo zbrano v sestavu skupinskih ali posameznih, pretežno narodopisnih raziskovanj v letih 1950 do 1983. Podatki, ki na splošno niso bili zbrani po enakih raziskovalnih kriterijih, izvirajo iz naslednjih krajevnih skupnosti ali občin in nekaterih pripadajočih naselij s širšega območja:

1. Brusnice in Težka voda (G. Suhadol, Dolenja vas, Gabrje, Gumberk, Jugorje, Leskovec, Velike Brusnice, Veliki Cerovec).¹

---

^{*} Prispevek je bil okrog leta 1985 naročen in napisan za zbornik o ljudskem zdravilstvu, ki ga je nameravala izdati Tovarna farmacevtskih izdelkov Krka v Novem mestu, vendar pričujoči in drugi članki doslej še niso bili objavljeni.

¹ Terensko gradivo, 73 enot, zbrano leta 1960, 1981, 1983, hrani Dolenjski muzej, Novo mesto.

2. Grosuplje (Boga vas, Dob, V. Gaber, Gajniče, Glogovica, Gradež, Huda Polica, Mali Vrh, Petrušnja vas, V. Pece, Podboršt, Podgorica, Pokojnica, Radohova vas, Rdeči Kal, Rožnik, Sad, Sela, Št. Jurij, Št. Pavel, Tlake, Udje, Velike Lipljene, Vino, Zaboršt, Zg. Slivnica).²
3. Kostanjevica (Črešnjevce, Črneča vas, Dobe, Grič, Lipovec, Malence, Oštrc, Podbočje, Prušnja vas, Ržišče, Slinovce, Vodenice, Vrbje).³
4. Mokronog (Bistrica, Draga, Gorenja vas, Log, Martinja vas, Ostrožnik, Prelesje, Preloge, Slepšek, Sv. Vrh, Trebelno, Gorenje Lanknice).⁴
5. Predgrad ob Kolpi (Predgrad, Jelenja vas, Paka).⁵
6. Razni kraji v Beli krajini (Semič, Vinica, Sela, Trata, Mladica, Golek, Drašiči).⁶
7. Razni kraji na Dolenjskem (Sela pri Ratežu, Šmarješke Toplice, Uršna Sela, Laze, Mirna peč, Birčna vas, G. Vrhpolje).⁷
8. Šentjernej (Cerov Log, Dol, Dolenja Stara vas, Dobrava, Drama, D. Gradišče, Groblje, Pleterje, Prapreče, Prekopa, Roje, Šmalčja vas).⁸
9. Šentrupert (Draga, Hom, Okrog, Prelesje, Straža, Zaloka).⁹
10. Šentvid pri Stični (Artiža vas, Dob, Glogovica, Grm, Grumlof, Hrastov Dol, Male Češnjice, Velike Pece, Vrh, Griže, Vrhpolje, Zaboršt).¹⁰
11. Žužemberk (Budganja vas, Breg, Jama, Mačkin hrib, Mačkovec, Podgorje, Poljane, Sadinja vas, Skopice, Stavča vas, Sv. Marjeta, Šmihel, Trebča vas, Valična vas, Vrh).¹¹

V članku, kjer je upoštevano v navedenih naseljih zbrano ljudskozdravilsko gradivo o zdravljenju ljudi, je strnjeno podana naslednja vsebina:

1. Vsebinski pregled gradiva
2. Naravna zdravila in njihova uporabnost
3. Čarovni postopki zdravljenja
4. Omembe o zdravilcih
5. Vrednotenje gradiva

1. Vsebinski pregled gradiva

Ljudskozdravilsko gradivo z Dolenjskega in iz Bele krajine vsebuje zapise o zdravljenju z naravnimi, to je rastlinskimi zdravili in zdravili živalskega, mineralnega, človeškega, deloma pa tudi rastlinskega izvira. Prevladujejo pričevanja o poznanju različnih zdravilnih zelišč in drugih naravnih zdravil ter o namenu in načinu uporabe. Precej manj pa je podatkov o dejanski uporabi različnih rastlinskih in drugih naravnih

² Terensko gradivo, 63 enot, zbrano leta 1950, hrani Slovenski etnografski muzej.

³ Terensko gradivo, 53 enot, zbrano leta 1956, hrani Slovenski etnografski muzej.

⁴ Terensko gradivo, 15 enot, zbrano leta 1951, hrani Slovenski etnografski muzej.

⁵ Terensko gradivo, 50 enot, zbrano leta leta 1980, 1983, hrani Slovenski etnografski muzej.

⁶ Terensko gradivo, 20 enot, zbrano leta 1965, 1979, 1981, hrani Belokranjski muzej, Metlika.

⁷ Terensko gradivo, 3 enote, zbrano leta 1955 in 1983, hrani Dolenjski muzej, Novo mesto. Drugo gradivo je iz naloge: Danica Zupančič, *Zdravilne rastline pri nas in njihova uporaba*, Novo mesto, 1978 (rokopis za Sklad Krkinih nagrad).

⁸ Terensko gradivo, 10 enot, zbrano leta 1952, 1960, hrani Slovenski etnografski muzej. Terensko gradivo, 24 enot, zbrano leta 1983, hrani Dolenjski muzej, Novo mesto.

⁹ Terensko gradivo, 6 enot, zbrano leta 1961, hrani Slovenski etnografski muzej.

¹⁰ Terensko gradivo, 25 enot, zbrano leta 1950, 1981, hrani Slovenski etnografski muzej.

¹¹ Terensko gradivo, 17 enot, zbrano leta 1957, hrani Slovenski etnografski muzej.

zdravil. Dokaj pičlo je tudi gradivo o zdravilcih. Še skromnejša pa so druga, z zdravstveno kulturo povezana pričevanja.

Poleg naravnih zdravil in njihove uporabnosti so opisani, prav tako za zdravljenje nekaterih zunanjih in notranjih bolezni, tudi različni čarovni postopki zdravljenja.

V gradivu je omenjenih 112, večinoma poznanih rastlin, ki so jih navedli vprašani in naj bi se po njihovem mnenju uporabljale v ljudskem zdravilstvu (tabela 1). Med njimi je več kot polovica (59%) zapisanih, bržkone zaradi večinoma nesistematičnega zbiranja podatkov, le po enkrat do dvakrat. Samo 24% rastlinskih zdravil je omenjenih od šestkrat do štiridesetkrat, na primer slez devetkrat, netresk desetkrat, lipa štirinajstkrat, bezeg osemnajstkrat, suličasti trpotec enaindvajsetkrat, pelin sedemindvajsetkrat in kamilice štiridesetkrat.

Za ilustracijo navajamo naslednjo tabelo, ki kaže vrste zelišč in število njihovih omemb v obravnavanem gradivu. V naslednji tabeli je upoštevana približno polovica zdravilnih rastlin.¹²

Tabela 1. Rastlinska zdravila in število omemb v ljudskozdravilskem gradivu z Dolenjskega in iz Bele krajine.

Ime rastline	Latinski naziv	Skupaj omemb
ajda	Fagopyrum sagittatum	3
arnika	Arnica montana	11
barvilna košeničica	Genista tinctoria	1
bazilika	Ocimum basilicum	2
bela detelja	Oxalis acetosella	2
bezeg	Sambucus nigra	18
bob	Vicia faba	1
borovnica	Vaccinium myrtillus	6
božji rokavci	-	1
breza	Betula alba	7
breskev	Prunus persica	1
brezstebelna kompava	Carlina accaulis	1
brinj	Juniperus communis	16
bršljan	Hedera helix	2
bršljanasta grenkuljica	Glechoma hederacea	3
čebula	Allium cepa	11
česen	Allium sativa	17
detelja	Trifolium	2
divji kostanj	Aesculus hippocastanum	1
dobra misel	Origanum vulgare	2
dren	Cornus mas	1
encijan	Gentiana	2

¹² Pri določevanju botaničnih in latinskih imen sem uporabljala naslednje priročnike: Pavle Bohinc, *Slovenske zdravilne rastline*, Ljubljana 1979; Heinrich Neuthaler, *Zdravilna zelišča*, Trst 1977; Richard Wilfort, *Zdravilne rastline in njih uporaba*, Maribor 1978; Andrej Martinčič in Franc Sušnik, *Mala flora Slovenije*, Ljubljana 1984.

gabez	<i>Symphytum officinale</i>	1
gladež	<i>Ononis spinosa</i>	2
habat	<i>Sambucus ebulus</i>	2
hermelika	<i>Cochlearia armoracia</i>	5
hrast	<i>Quercus robur</i>	3
hren	<i>Armoracia lapathifolia</i>	6
hruška	<i>Pyrus communis</i>	1
jablana	<i>Malus pumila</i>	1
janež	<i>Pimpinella anisum</i>	7
jelenov jezik	-	1
kamilica	<i>Matricaria chamomilla</i>	40
kijasti lisičjak	<i>Lycopodium clavatum</i>	1
konjščica	-	1
konoplja	<i>Cannabis sativa</i>	2
kopriva	<i>Urtica</i>	7
korenje	<i>Daucus carota</i>	3
koruza	<i>Zea mays</i>	6
kostanj	<i>Aesculus hippocastanum</i>	4
kozji jeziček	-	1
krompir	<i>Solanum tuberosum</i>	1
krvavi mlečnik	<i>Chelidonium maius</i>	2
krčne rože	-	1
kumina	<i>Carum carvi</i>	9
lapuh	<i>Tussilago farfara</i>	5
leska	<i>Coryllus avellana</i>	1
lilija	<i>Lilium</i>	1
lipa	<i>Tilia platyphillos</i>	14
lovor	<i>Laurus nobilis</i>	1
luštrk	<i>Levisticum officinale</i>	2
mačkino zelje	-	1
majaron	<i>Origanum majorana</i>	2
mak	<i>Papaver</i>	1
marijin štumfek	-	2
materina dušica	<i>Thymus serpyllum</i>	2
melisa	<i>Melissa officinalis</i>	2
metlika	<i>Artemisia vulgaris</i>	2
mrtva kopriva	<i>Lamium album</i>	7
netresk	<i>Sempervivum tectorum</i>	10

Poleg navedenih rastlin se zvečine po enkrat ali dvakrat omenjene še: buča, jagoda, ječnica (narečno ime za doslej neznano rastlino), kriščeve rože (narečno ime za doslej neznano rastlino), meta, navadna glistovnica, navadna krvenka, navadna marjetica, navadni podrašček, navadni repik, oreh, oves, pelin, peteršilj, pljučnik, praprot, preobjeda, preslica, proso, ptičja dresen, robida, rž, rdeča pesa, regrat, rman, roženkravt, rožmarin,

sivka, sladka koreninica, slez, sliva, smetlika, smreka, sporiš, srpe (narečno ime doslej neznanе rastline), šipek, špajka, tavžentroža, tobak, trpotec, velecvetni lučnik, vijolica, vinska rutica, volčin, volčja češnja, vranji parkelj, vrtnica, zelena, zelje, zidni kaček, žajbelj, žefran, želod.

V tabeli navedeni podatki kažejo, čeravno so bili, kakor omenjeno, zbrani nesistematično, precej razširjeno poznavanje in bržkone tudi uporabo nekaterih zdravilnih rastlin. Med pogosteje omenjenimi rastlinami so predvsem tiste, ki so tudi sicer splošneje znane v slovenskem ljudskem zdravilstvu, npr. bezeg, lipa, netresk, kamilica in pelin.

Spričo nesistematičnega zbiranja podatkov je razumljivo, da za nekatera območja sploh nimamo podatkov o rastlinskih zdravilih, za katera predvidevamo, da bi jih ljudje morali vsaj poznati, če že ne tudi uporabljati, npr. kamilice, pelin, bezeg.

Podobno ugotavljamo tudi za nekatere druge zeli, kar nazorneje kaže tabela 2. Sestavljena je prav tako za ponazoritev števila omemb o posamičnih zeliščih po posamičnih območjih.

Tabela 2. Število omemb nekaterih zelišč po območjih v ljudskozdravilskem gradivu z Dolenjskega in iz Bele krajine (v tabeli navedene številke od 1 do 11 ustrezajo številkam in pripadajočim krajem, ki so navedeni pri seznamu naselij).

Ime rastline	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Skupaj
arnika	2	1	0	1	1	0	0	3	1	1	1	11
bazilika	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
bezeg	4	1	1	2	0	0	0	5	1	4	0	18
borovnica	0	1	0	0	0	0	0	3	2	0	0	6
brinj	2	2	0	2	0	3	0	2	0	5	0	16
dobra misel	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	2
gabez	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
gladež	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	2
janež	1	0	0	1	0	1	0	2	0	2	0	7
kamilica	3	2	3	2	4	0	0	17	0	7	2	40
lipa	2	0	0	1	2	1	0	3	2	2	1	14
melisa	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	2
netresk	2	1	0	0	1	0	0	4	0	2	0	10
njivska preslica	1	0	0	0	0	1	0	0	1	3	0	6
pljučnik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	1
poprova meta	1	0	0	1	2	0	0	0	0	0	0	4
slez, navadni	0	0	1	0	0	0	0	1	1	5	1	9
šentjanževka	2	1	1	2	0	1	0	1	3	0	3	14
volčja češnja	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
žajbelj	1	2	0	0	0	1	1	0	0	2	0	7

Poleg rastlinskih zdravil so v obravnavanem gradivu navedena še druga, prav tako naravna zdravilna sredstva, med njimi predvsem živalskega, mineralnega, človeškega in

deloma tudi rastlinskega izvira. Podobno kot rastlinska zdravila so največkrat omenjena na celotnem obravnavanem območju po enkrat do dvakrat (v 59%), redkeje pa tudi po večkrat (tabela 3).

Tabela 3. Različna naravna zdravilna sredstva in skupno število omemb v ljudskozdravilskem gradivu z Dolenjskega in iz Bele krajine.

Poimenovanje in število omemb		Poimenovanje in število omemb		Poimenovanje in število omemb	
alkohol	3	mast, pasja	8	sladkor, kand.	1
apno, živo	1	mast, polšja	11	slanina	1
blato, človeško	2	mast, zajčja	5	slina	2
blato, kravje	1	mast divjega mačka	1	smetana	7
blato, kurje	1	med	2	smodnik	4
blato, potočno	2	milo	2	smola	11
cunje	1	mleko, kislo	1	smrkelj	1
črvojedina	2	mleko, kravje	8	sneg	1
dim	3	mleko, materino	14	sol	3
droži	9	moka	2	sopara	2
fige, konjske	10	mozeg	2	studenčnica	2
galun	2	mravlje	1	škorpion	1
jajce	16	olje, hudičevo	1	toplota	8
kadilo	1	pajčevina	5	urin, človeški	5
kafra	1	pepel	1	urin, živalski	1
kis	11	pesek	3	ušesno maslo	1
klobuk	3	petrolej	3	vino	10
kost	1	placenta	2	vino, črno	2
kovanec	1	pljunek	6	voda	8
koža, ježeve	2	pijavka	3	voda, blagoslovljena	3
kri, menstrualna	1	predivo	4	voda, mlačna	2
kruh	3	prašnica (goba)	1	voda, vrela	1
loj	1	rosa	1	vosek	1
lizol	1	salo	21	zemlja	1
maslo	7	satovje	1	žganje	34
mast	6	seno	7	žganje, prvo	6
mast, jazbečja	4	skuta	1	žolč	2
mast, kurja	1	sirotka	1	žveplo	2
mast, lisičja	2	sladkor	4		

Med šestinosedesetimi v tabeli navedenimi naravnimi zdravili prevladujejo sredstva živalskega izvira. V nadržnostih se kaže, da je največkrat, to je štiriinridesetkrat omenjeno žganje, sledijo salo, ki se omenja enaindvajsetkrat, jajce šestnajstkrat, žensko

mleko štirinajstkrat, po enajstkrat pa polhova mast, kis in smola ter po desetkrat konjske fige in vino.

Podobno kakor za rastlinska zdravila navajamo tudi za druga naravna zdravila za ilustracijo nekaj primerov poznavanja posamičnih zdravilnih sredstev po posamičnih območjih (tabela 4).

Tabela 4. Število omemb nekaterih živalskih, mineralnih in drugih zdravilnih sredstev po posamičnih območjih v ljudskozdravilskem gradivu z Dolenjskega in iz Bele krajine (v tabeli navedene številke od 1 do 11 ustrezajo številkam in pripadajočim krajem, ki so navedeni pri seznamu naselij).

Ime	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Skupaj
alkohol	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	3
blato, potočno	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	2
črvojedina	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2
fige, konjske	1	0	1	3	1	0	1	0	2	1	0	10
jajce	1	1	2	6	0	0	0	1	2	2	1	16
kruh	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	0	3
mast, polšja	1	0	0	1	3	2	0	0	2	1	1	11
mozeg	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	2
mleko, materino	0	1	1	3	2	1	0	0	1	0	5	14
pesek	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1	0	3
placenta	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	2
pijavka	0	0	0	0	1	0	0	0	0	2	0	3
salo	0	1	1	5	4	0	0	1	1	4	4	21
smola	1	2	1	1	1	0	0	0	0	4	1	11
studenčnica	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	3
urin, človeški	0	0	0	2	1	0	0	0	0	2	0	5
voda, vrela	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1
vosek	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
žganje	7	1	1	6	3	3	2	2	2	6	1	34
žolč	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	2

V obravnavanem gradivu je zapisanih tudi okoli 120 postopkov čarovnega zdravljenja, združenega z različnimi kretnjami, zagovarjanjem, uporabo navadnih in posvečenih predmetov.

Na Dolenjskem in v Beli krajini, kjer je prav tako kakor drugod na slovenskem etničnem ozemlju po drugi svetovni vojni pospešeno zamiralo čarovno zdravljenje, je večina čarovnih načinov zdravljenja zapisana po enkrat do dvakrat, redkeje tudi večkrat, npr. zdravljenje bradavic, urokov, zlatenice. Veliko pogosteje so se starejši ljudje samo še spominjali pričevanj o nekdanjem čarovnem zdravljenju.

Obravnavano gradivo priča predvsem o poznavanju rastlinskih zdravil in njihovi namembnosti. Le do neke mere pa se poučimo, da so se ljudje tudi v resnici zdravili in po njihovem mnenju ozdravili z navedenimi naravnimi zdravili ali čarovnimi postopki.

Ob boleznih so se vsaj nekateri zatekli tudi k zdravilcem, ki so v obravnavanem gradivu le nekajkrat natančneje omenjeni.

2. Naravna zdravila in njihova uporabnost

Navedena rastlinska, živalska, mineralna in druga naravna zdravila naj bi po pričevanju ljudi z različnih krajev Dolenjskega in Bele krajine zdravila različne notranje in zunanje bolezni. Med njimi na primer nekatere bolezni dihal, prebavil in sečil, nalezljive in otroške bolezni, bolezni srca in ožilja, sklepov in mišic, ženske bolezni, bolezni kože in podkožja, bolezni čutil in živcev ter poškodbe.

Različna naravna zdravila naj bi se uporabljala na več, za notranjo ali zunanjo rabo primernih načinov. Med njimi na primer rastlinska zdravila kot čaj, sok ali sirup, pa tudi pripravljena z mlekom, vinom, žganjem, medom in žganjem ali kot obkladki in obliži ter v sopari.

Vrste bolezni in po mnenju ljudi ustrezna zdravila zanje, navajamo pod poglavitnimi skupinami bolezni tabelarno, in sicer zaradi večje preglednosti in bolj smotrne izrabe prostora (tabela 5).¹³

Tabela 5. Uporaba naravnih zdravil za različne notranje in zunanje bolezni po ljudskozdravilskem gradivu z Dolenjskega in iz Bele krajine.

Uvrstitev in vrsta bolezni	Rastlinska zdravila - čaji za notranjo rabo	Rastlinski in drugi naravni pripravki za notranjo rabo	Rastlinska in druga naravna zdravila za zunanjo rabo
I. bolezni dihal			
angina	bezeg, kamilice, pelin, slez, tavžentrože, žajbelj	gadova mast, polhova mast, maslo, smodnik v toplem mleku, med v čaju	brinjevo olje, gadova mast, polhova mast, gretje, kamilice, laneno predivo, konopljino predivo, proso, oves, vdihavanje dima iz orehovitih lupin, mrzel in suh ovitek, nožna kopel
nahod	ni podatkov	pelin z vinom	dimljenje z orehovimi lupinami, mrzel ovitek, suh ovitek, nožna kopel
kašelj	bezeg, lapuh, lipa, pelin, sladke koreninice, velecvetni lučnik	kurjek v mleku, regratov med, smrekovi vršički, sirup ozkolistnega trpotca, žganje z medom	olje, kamilice na toplem olju

¹³ Pri uvrstitvi in razvrstitvi bolezni sem upoštevala sistematiko v delih: Vinko Möderndorfer, *Ljudska medicina pri Slovencih*, Ljubljana 1964 in Jože Zadavec, *Ljudsko zdravilstvo v Prekmurju*, Murska Sobota 1985.

prehlad	bezeg, borovnice, kamilice, lapuh, lipa, rman, šipek, tavžentrože	čaj z medom in limono, gadova mast, polhova mast, pelin v žganju, tavžentrože v žganju, prevretek žganja in sladkorja	gretje z vročimi kamni ali s peskom, soparjenje, nožna kopel v mlačni vodi, mlačen ovitek, vdihavanje sveže vode, vdihavanje dima iz orehovitih lupin
pljučnica	ovsena slama, smrekove vejice	mleko, sok rdeče pese, smodnik ali bučno zrnje na toplem mleku	mrzel obkladek, droži z vinskim kisom, kisló zelje, sirotka, skuta, kisló mleko
vnetje rebrne mreže	ni podatkov	ni podatkov	borova smola, smrekova smola
prsne bolečine	ni podatkov	ni podatkov	zavreto vino s soljo
naduha	brezstebelna kompava, melisa	brinjevec, čebula, hren, med, česen v žganju	droži, soparjenje s prevretkom smrekovitih vršičkov, svinjska mast
jetika, pljučna	jagodove korenine, ječnica, konjščica, kopriva, navadni repik, pelin, pljučnik, preslica, ptičja dresen, regrat, slez, tavžentrože	gadova mast, pasja mast, smrekovi vršički v sirupu, slanina, urin	ni podatkov
rak, pljučni	ni podatkov	pijača iz 4 celih jajc, limoninega soka, pol dcl sladkorja in konjaka	ni podatkov
vročina	bezeg, šipek	čaj z medom in limono, kisló mleko, sok rdeče pese, smodnik z mlekom	kisló zelje, obkladki: iz droži, sirotke, mrzle vode, kisa, v sparjenem kisu namočene droži
mrzlica	ni podatkov	ni podatkov	gretje z vročimi kamni ali s peskom, kisló zelje

2. bolezni prebavil in sečil

zobobol	ni podatkov	ni podatkov	česen, čebula, hren, alkohol, droži, kamilice, kis in hren, nožna kopel v slani vroči vodi, sol, tobak, čik tobak, trpotec, žganje z zelenimi orehi, vranji parkelj, soparjenje: z
---------	-------------	-------------	--

			metlikovim čajem ali na tleč tobak politim žganjem
želodčne bolečine ali krči	hermelika, kamilica, kamilica in janež, lipa, melisa, pelin, preobjeda, rman, tavžentrože, vinska rutica	v žganju namočena arnika, encijan, tavžentrože, vinska rutica, zeleni orehi, brinjevec, bučno seme na mleku, navadni repik na mleku, sok konjskih fig, stolčen rman in pelin, posušen in zdrobljen kokošji mlinček	ni podatkov
zastrupljen želodec	baldrijan, pelin, tavžentrože	mleko	ni podatkov
trebušne bolečine	barvilna košeničica, borovnice, vrtnica, navadni volčin, pelin, tavžentrože	prežgana rdeča koruza, stolčeno repno seme na vodi, cvet lilije v žganju, v stepenem jajcu ocvrte kamilice ali bazilika, žganje	divji kostanj, domač kis, obkladek z vročim peskom, v žganju namočen divji kostanj
rana na želodcu	rman	ni podatkov	ni podatkov
rana na dvanajsterniku	ni podatkov	brinjevec, brinjevo olje, žganje	ni podatkov
črevesni krči	ni podatkov	v žganju namočen pelin ali zeleni orehi	ni podatkov
pomanjkanje želodčne kisline	ni podatkov	brinjevec	ni podatkov
neješčnost	pelin	ni podatkov	ni podatkov
napihovanje	janež, kumina	ni podatkov	gretje z vročim peskom
driska	bezeg, borovnice, posušene, dobra misel, janež in kumina, kostanj, tavžentrože	ajdovi žganci, borovničevo žganje, ocvrte borovnice z jajcem, prežgana ajda ali želod, suhe hruške, trdo skuhanu jajce, v žganju namočen polaj, tavžentrože, kumina, brin in janež, žganje	soparjenje s prevretkom kostanjevih listov, bezga in tavžentrož
zapeka	kamilice, rdeča detelja, sporiš, šentjanževke	brinjevec	ni podatkov
vnetje ledvic	materina dušica, preslica, rman	ni podatkov	soparjenje, zidni kaček
vnetje	gladež, pelin, preslica,	ni podatkov	gretje

mehurja	tavžentože		
zapiranje vode	breza, brin, gladež, kumina, lipa, pelin, preslica, peteršilj, roženkravt, šentjanževke, tavžentrože	v žganju namočen janež	smrekovi vršički, bor, brin, domače milo, ovsena slama, senen drobir
vodenica	njivska preslica	ni podatkov	brezovo listje, habat, krompir, peteršilj in preslica, repa, kurjeki in pšenični otrobi
žolčni kamni	regrat, kamilica, metlika	ni podatkov	gretje z opeko, zmes terpentinovega mila, masla in sladkorja
bolezen jeter	rman	ni podatkov	zmes skute in kisa
zlatenica	kamilice in suličasti trpotec, bezeg, kriščeve rože, pelin, rman,	ni podatkov	potenje v razgreti krušni peči
3. nalezljive bolezni			
gripa	bezeg, lipov čaj z žganjem	česen, vroče mleko z medom, hermelika v žganju	ni podatkov
španska gripa	ni podatkov	mleko, žganje	ni podatkov
4. otroške bolezni			
nespečnost	mak	ni podatkov	ni podatkov
neješčnost	pelin, tavžentrože, vrtnica	z jajcem ocvrta vrtnica	ni podatkov
trebušni krči	kamilice, kumina	sok konjskih fig s toplo vodo, žensko mleko	ni podatkov
močenje postelje	šentjanževke	ni podatkov	ni podatkov
zapeka	janež	ni podatkov	ni podatkov
vnetje kože	ni podatkov	ni podatkov	ajdova ali koruzna moka, črvojedina, šentjanževke
božjast	ni podatkov	jelenov nastrgan rog, srpe na mleku	ni podatkov
oslovski kašelj	brezstebelna kompava	bela deteljica ali tri oslovske dlake z mlekom	ni podatkov
ošpice, rdečke, škrlatinka	bezeg, kamilice	ni podatkov	ni podatkov
gliste	ni podatkov	čebula z vodo ali	brinjevo olje, ogrlica iz

		ocvrta, česen z mlekom, oljem ali vodo, česen in pelin, kuminovo olje, kumina s sladko vodo, limonin sok s sladkorjem, vino, z mlekom poparjen kruh, žagnje	česna, mazanje zgornje ustnice s česnom, navadni volčin in česen, petrolej, dimljenje pleničk s kumino, prežvečen čik tobak
5. bolezni srca in ožilja			
oslabelo srce	borovi vršički, lapuh, materina dušica, melisa, pelin, rman, vijolica	špajka v žganju, rdeča pesa	ni podatkov
srčni napad	ni podatkov	vino z namočeno sivko in rožmarinom	ni podatkov
pritisk	breza, glog	ni podatkov	ni podatkov
slabokrvnost	materina dušica, pelin, rman, šentjanževke, tavžentrože	čebula, kopriva, regrat, rdeča pesa	ni podatkov
poapnenje žil	ni podatkov	česen v žganju	ni podatkov
krčne žile	meta	ni podatkov	konjske fige, pajčevina
zlata žila	ni podatkov	v vinu namočen pelin	hrastove skorje, domače milo, senen drobir z žganjem, jazbečeva mast
kila	ni podatkov	ni podatkov	kilo potisniti nazaj in navezati kamen na tisto mesto
6. bolezni sklepov in mišic			
revmatizem	ni podatkov	vinska rutica v žganju	borova smola, breskvino listje, droži, poparjene s kisom, hermelička v žganju, jazbečeva mast, koprive, med s koruzno moko, mravlje v alkoholu, navadni slez, ovsena, v vodi kuhana slama, potočno blato, razgret pesek, rosa, salo, senen gorski zdrob ali sparjen senen zdrob, soparjenje, v vinu kuhana praprota, žganje
bolečine, krči v nogah	ni podatkov	materina dušica, ocvrta z jajcem	arnika, hermelička, kamilice, pelin, rman,

			lapuh in navadna glistovnica, hren z žganjem, kis in med s koruzno moko, salo, vino
pretegnjenje v pasu	ni podatkov	ni podatkov	kadilo in prvo žganje, lastni urin, beljak in maslo
7. bolezni žlez z notranjim izločanjem			
golša	ni podatkov	ni podatkov	vroč kruh
8. ženske boleznin in porod			
beli tok	bela detelja, brinje, divje koprive, tavžentrože	brinjevec	ni podatkov
menstrualne težave	arnika, bob, janež, kamilice, kumina, meta, rožmarin, rman, šentjanževke, tavžentrože, žajbelj	kamilice, ocvrte na maslu, v vinu kuhan žefran, zavreto vino	gretje, soparjenje s kamilicami, z vinom polita razbeljena opeka
pospeševanje poroda	ni podatkov	ni podatkov	soparjenje s kamilicami, dim divje mete ali ježeve kože
lajšanje poroda	rženi rožički	ni podatkov	ni podatkov
izločanje placente	ni podatkov	ni podatkov	skakanje s klopi
porodna krvavitev	ni podatkov	ni podatkov	mrzli obkladki in visoko dvignjene noge
poporodne bolečine	mačkino zelje	ni podatkov	mačkino zelje
povešena maternica	ni podatkov	ni podatkov	potiskanje maternice v nožnico
vnetje prsi	ni podatkov	ni podatkov	zelena, na mleku kuhana bezgova lupina
prekinitev dojenja	ni podatkov	ni podatkov	peteršilj
9. boleznin čutil in živcev			
vnetje oči	ni podatkov	ni podatkov	bezgova goba, janež in drobne bele rožice, kamilice, kravje mleko, lastni urin, materino mleko, sivka in kamilice, slez, studenčnica, zavreta in ohlajena studenčnica, topla voda
boleče oči	ni podatkov	ni podatkov	bezgova, 24 ur v vodi

			namočena goba, mast divjega mačka
motnje v očeh	ni podatkov	ni podatkov	sok zrele češnje
oslabele oči	ni podatkov	z jajcem ocvrt luštrek	ni podatkov
ječmen na očesu	ni podatkov	ni podatkov	kamilice
tujek v očesu	ni podatkov	ni podatkov	laneno seme v bolno oko
očesna mrena	ni podatkov	ni podatkov	marjetica, slina,
vnetje ušesa	ni podatkov	ni podatkov	gretje, kamilice, netresk, toplo olje, pogreta čebula z oljem
božjast	ni podatkov.	na mleku skuhanе rože srpe	kajenje z navadnim volčinom
nespečnost	rman	makovo zrnje	ni podatkov
živčnost	meta, vinska rutica	česnovno žganje	ni podatkov
glavobol	ni podatkov	ni podatkov	bezeg, droži, hren, kis in hren, kislo zelje, lapuh, mrzla voda, mrzla repa, mrzel obkladek, pelin, pelin v kisu, narezan surov krompir, orehovi listi, orehovi listi in sivka, otrobi v slani vodi, repa in krompir, repnica, slana voda, dim sivke, žlica sladkorja v mrzli vodi

10. bolezni kože in podkožja

Rastlinska in druga naravna zdravila za zunanjo rabo	
oteklina	habat, jelenov jezik, konoplja, lapuh, lastno blato, lastni urin, mrtva kopriva, pijavka, preslica, polhova mast, topel senen zdrob
lišaj	brezov sok, brinjevo olje, polhova mast, kislа smetana, bršljan in rman, ruša, smreka, trtni sok
pege	maslo
krasta	kislа ali prežgana smetana, lisičja mast, v olju namočena vrtnica, trpotec
garje	orehovo olje, vrtnično olje, studenčnica, slana voda, žveplo, olje, mast
tur	čebula, kislа smetana in naribano korenje, konjske fiže, laneno seme ali koruzni zdrob ali senen drobir ali notranje lipovo lubje kuhano na mleku, navadni podraščec, smola, smetana, sveža repa, neslana slanina
bula	bezgovo listje v olju, jazbečeva mast, polšja mast, lisičja mast, zajčja

	mast, laneno, na mleku kuhano seme
prisadna pika	kamilice
srbečica	na domačem kisu skuhan tobak
zanohtnica	pomakanje prsta v krop, kožica sala, pomešana z jajčnimi lupinami
bradavica	čebula, sol in olje, človeško blato, krvavi mlečnik, junčev urin, z vodo pomešana menstrualna kri
kurje oko	ušesno maslo
golenja razjeda	navadni slez, trtno listje
ekcem	kamilica, materina dušica in lapuh, rman, galun v vroči vodi
mozoljavost	kuhana smetana, mleko, zajčja mast
materino znamenje	placenta
vnetje kože	kafra
zastrupitev kože	maslo, žganje
razpokana koža	loj, polhova mast
11. poškodbe	
udarnine in podplutbe	kislo zelje, vlažen moder papir, mrzel obkladek, obkladek iz domačega ali vinskega kisa, polhova mast, živalsko blato
opekline	habat in slez, jajčni rumenjaki ali beljak, kislo zelje, kislo zelje in milo, lapuh, lešnikovo olje, med, mleko, mrzla voda, olivno olje, orehova stolčena jedrca, staro salo in stolčena konoplja, šentjanževo olje, zeljnati obkladki
rane	arnikovo žganje, božji rokavček, divji žajbelj, domačega ali divjega zajca mast, drenova smola, encijan, gadova mast, gladišnik, kislo zelje, konopljinno olje, kozji jeziček, konjske fige, kravjek, lastni urin, mast, mast divjega zajca, mrena od sala, mazilo iz smole, voska in mozga, navadni žajbelj, osat, osat s smetano, orehovo olje, pesa, polhova mast, prvo žganje, rman, rman s soljo, robidovo listje, salo ali slanina s stolčnim pelinom, smrekova smola, staro salo, šentjanževo olje, trpotec, trpotec in salo, v olju namočen ozkolistni trpotec, listi bele lilije, šentjanževo olje, žganje, žajbelj in staro salo, žolč
vnete rane	konjske fige, kravjek, mast, salo, žolč
slabo celjenje	salo s stolčnim gladišnikom
ustavljanje krvi	jajčna kožica, konjske fige, osat, pajčevina, podvezanje krvavečega in dvignjenega uda, prah prašnice, slanina s pelinom, slina, urin, človeški, zdraviček s smetano, žganje
prisadne rane	galun z beljakom, kamilice, Marijin rokavček, rman s starim salom, suličasti trpotec
gnojne rane	bela lilija, drevesni sok, gadova mast, hrastova, v slani vodi kuhana skorja, jazbečeva mast, krčne rože, koruzni, na mleku kuhan zdrob, osat, pečena čebula, pesin list, pesin list in zajčja mast, polhova mast, rman, ržena moka in med, smrekova smola, list svežega zelja, staro salo, stolčena slanina in pelin, žajbelj, žganje, zemlja v mleku namočena
ozebline	česen, kislo zelje, narezana repa, maslo, sneg, salo, slana voda, svinjski žolč, v vodi kuhan oves

pasji ugriz	žganje
pik čebele	kamen, mleko, sršenovo olje
pik kače	prežvečeni tobak
pik škorpijona	škorpjonovo olje
kurje oko	ušesno maslo
otisk	laneno, na mleku kuhano seme, senen, z mlekom poparjen zdrob, zajčja mast, žganje
pretegnjenje	mrzli kisovi obkladki, stepeno jajce z beljakom, v cvetu namočeno kadilo
izpah	bela smola
izvin	kisovi obkladki, krvenka s salom ali poparjena s kisom, s salom zmešan gabez, pasja mast
zlom	staro salo, učvrstitev med deski
žulj	smrkelj

V tabeli 5 je navedenih 118 vrst različnih notranjih in zunanjih bolezní in nad 200 različnih rastlinskih in drugih naravnih zdravil, ki naj bi jih uporabljali samostojno ali pripravljene v raznih sestavah.

Če povzamemo še določeneje: za 41 vrst (34%), in med njimi predvsem za zdravljenje notranjih bolezní, se uporabljajo rastlinska in v čaju pripravljena zdravila, za 38 vrst (32%), prav tako za zdravljenje notranjih obolenj, so navedeni rastlinski in drugi naravni pripravki za notranjo rabo in za 90 notranjih, predvsem pa zunanjih bolezní (76%), pa se uporabljajo rastlinska in druga naravna zdravila za zunanjo uporabo, in sicer pripravljena kot ovitki, obkladki, obliži, mazila, olja, s sopro in dimom.

3. Čarovni postopki zdravljenja

V času zbiranja gradiva (1950 do 1983) so se, sicer redkokje, lotevali zdravljenja nekaterih bolezní tudi še s čarovnimi postopki. Med njimi je očitneje prevladovalo le zdravljenje lažjih bolezní, ki bi se večinoma pozdravile tudi same (npr. glavobol, uroki, ječmen na očesu).

V primerjavi s podatki o naravnem zdravilstvu je gradivo o čarovnem zdravljenju mnogo skromnejše. Vseeno pa se da splošno povzeti, da so enake bolezní zdravili z različnimi postopki ali pa različne bolezní z enakimi ali vsaj podobnimi postopki.¹⁴

Tudi v obravnavanem gradivu označuje čarovno zdravljenje poleg morebitnega zagovarjanja uporaba magičnih in simpatetijskih sredstev (predmetov in dejanj). Različne postopke zdravljenja notranjih in zunanjih bolezní moremo po vsebini in obliki strniti v naslednje poglavitne skupine:

1. Zdravljenje z uporabo zlatih predmetov (npr. zlatenice).
2. Zdravljenje z uporabo bolnikovih oblačil in njihovo morebitno trganje in odnašanje (npr. pri božjasti).

¹⁴ Podobno se kaže na več mestih tudi v primerjalnem gradivu: Hovorka und Kronfeld, *Vergleichende Volksmedizin*, Erster Band, Stuttgart 1908, Zweiter Band, Stuttgart 1909.

3. Zdravljenje z umivanjem ali brisanjem ob uporabi določenega predmeta (pri bolečinah v udih, gripi, glavobolu, garjah).
4. Podkajevanje z blagoslovljenim lesom cvetnonedeljske butare (pri bolečinah v ušesih in šenu).
5. Pretikanje bolnika skozi cvetlični venec ali drevo (pri mori).
6. Prevezovanje bolnega zapestja s trakom (pri škripanju v zapestju).
7. Prenos bolezni na predmet, žival, papirnati denar ali korenje (pri zlatenici, nahodu, bradavicah, zanohtnici).
8. Zdravljenje z zagovarjanjem in morebitno posebno namestitvijo bolnika (pri slabem počutju, kačjem piku, ranah).
9. Zdravljenje z ovijanjem, dotikanjem, polaganjem ali križanjem ob uporabi raznih in med njimi tudi posvečenih predmetov, združeno z morebitno zarotitvijo (pri angini, mori, urokih, golši, bezgavkah, turih, bulah, vnetih očeh).
10. Zdravljenje, združeno s kretnjami odmetavanja ali glajenja in morebitnim pljuvanjem ali zagovarjanjem (pri zobobolu, zgagi, ječmenu, bradavicah, kurjem očesu).
11. Zdravljenje ali tudi ugotavljanje bolezni z enkratnim ali večkratnim merjenjem bolnika (pri zlatenici).
12. Zdravljenje ali tudi ugotavljanje bolezni z metanjem lihega števila živih ogljev (3, 5, 7) v posodico z vodo, združeno z morebitnim mazanjem z vodo in vnicnim odmetavanjem oglja (pri urokih).

Obravnavano čarovno zdravilsko gradivo predstavljamo tudi tabelarno:

Tabela 6. Vrste bolezni in čarovni načini zdravljenja ter število omemb po posameznih območjih Dolenjskega in Bele krajine.¹⁵

Uvrstitev in vrsta bolezni	Načini čarovnih postopkov	Število omemb in območje
1. bolezni dihal		
angina	ovitek iz božičnega prediva; ovitek s prtom svetih treh večerov	1: Kostanjevica na Krki 1: Žužemberk
2. bolezni prebavil in sečil		
zobobol	kretnje odmetavanja bolezni in pljuvanje ob gledanju prvega krajca »mladega meseca« (trikratno ponavljanje)	1: Brusnice in Težka voda
trebušne bolečine	metanje treh ogljev v vodo	1: Predgrad ob Kolpi
zlatenica	pitje vode izpod zlatega, poprej v vodi namočenega prstana; pitje vode, v kateri je bil namočen cekin; prenos bolezni z bolnikovim urinom v izvrtano korenje;	1: Kostanjevica 2: Grosuplje 1: Mokronog

¹⁵ Pri citiranju območij Brusnice in Težka voda, Kostanjevica na Krki, Predgrad ob Kolpi, Različni kraji na Dolenjskem, Različni kraji v Beli krajini, Šentvid pri Stični, smo pri drugem citiranju v tabeli skrajšano navedli samo Bela krajina, Brusnice, Dolenjsko, Kostanjevica, Predgrad, Šentvid.

	prenos bolezni v izvrtano in s cekinovim vinom napolnjeno korenje; enkratno ali večkratno merjenje na trebuhu ali hrbtu ležečega bolnika; isti postopek merjenja kot zgoraj, vendar med zahajanjem sonca	1: Šentrupert 2. Grosuplje 1: Kostanjevica
nahod	prenos bolezni na bankovec, položen na križpotje	1: Brusnice
3. naležljive bolezni		
šen	podkajevanje z brinjevimi jagodami in z lesom iz cvetnonedeljske butare	1: Predgrad
4. otroške bolezni		
slabo počutje	zagovarjanje med trojno hišno okno nameščenega otroka	1: Predgrad
božjast	trganje bolnikovega oblačila zadaj na vratu; isti postopek kot zgoraj s položitvijo oblačila na križpotje; nošenje otrokovega oblačila do lipe na križpotju in trganje	1: Šentvid 1: Žužemberk 1: Žužemberk
driska	pripretje otrokovih pleničk med hišna vrata; odmet otrokovega oblačila in blata v Kolpo	1: Brusnice 1: Predgrad
mora	narisati pentagram z eno potezo na zibel; pretikanje otroka med debli zrasli iz ene korenine; pretikanje otroka skozi venec spleten iz marjetic; položitev moškega telovnika in dveh nožev na otroka; položitev moških hlač čez otroka; položitev glavnika na otrokove prsi; nastavitev ogledala in noža na otrokovo zglavje	1: Mokronog 1: Kostanjevica 1: Predgrad 1: Šentrupert 1: Žužemberk 1: Šentvid 1: Šentjernej
uroki	držanje s kuhinjskimi predmeti napolnjenega rešeta nad zibelko; izliv vode z ogljem in ovsom pod otrokovo posteljo; trikratno brisanje otroka po čelu z v tri gube položeno ruto	1: Žužemberk 1: Kostanjevica 1: Predgrad 1: Različni kraji v Beli krajini
5. Bolezni sklepov in mišic		
bolečine v udih	umivanje z novoletno studenčnico	1. Različni kraji na Dolenjskem
škripec v zapestju	pred okno iztegnjeno roko prevezati v zapestju	5: Kostanjevica 1: Dolenjsko 1: Žužemberk

mrtva kost	bolno mesto pogladiti ali udariti z na grobu ali tujem posestvu najdeno in nazaj položeno ali nazaj vrženo kostjo	2: Kostanjevica 1: Šentrupert
6. bolezni žlez z notranjim izločanjem		
golša	na golšo položiti vroč hlebček kruha in ga nato odnesti na križpot; pogladiti golšo s sveže pečenim hlebčkom kruha; zagovoriti obenem z določenimi kretnjami in gledanju v mlad mesec	1: Kostanjevica 1: Kostanjevica 2: Grosuplje
bezgavke	pogladiti bezgavke z božičnim brusom; pogladiti bezgavke z božično bradvo in zagovoriti; pogladiti s sekiro in zagovoriti	1: Kostanjevica 1: Kostanjevica 2: Šentrupert
7. bolezni kože in podkožja		
garje	Umiti v studenčnici pred sončnim vzhodom. Umiti v blagoslovljeni vodi in nekemu podariti otrokovo srajčko.	1: Žužemberk 1: Žužemberk
tur	tur udariti ali pogladiti z božičnim brusom ali votlim ključem in zagovoriti; tur prekrižati z božičnim brusom in zagovoriti	3: Kostanjevica 1: Bela krajina 1: Predgrad
bula	bulo oviti s prtom treh božičnih večerov	1: Žužemberk
zanohtnica	prevezati pred okno iztegnjeno roko v zapestju s trakom; dotik z roko, s katero je bil ubit krt pred sv. Jožefom, in zagovoriti	1: Brusnice 1: Šentrupert
bradavice	izvajati določene kretnje in zagovoriti bradavice ob gledanju v mlad mesec; izvajati določene kretnje in gledati v mlad mesec; prešteti bradavice, zarezati prav toliko zarez na palico in jo odvreči; prešteti bradavice in narediti enako število vozlov na nit in jo zakopati; pomazati bradavice s svinjskimi pljuči; pomazati bradavice s črnim polžem	1: Predgrad 1: Bela krajina 1: Brusnice 1: Brusnice 1: Bela krajina 1: Dolenjsko 1: Šentrupert 1: Mokronog
kurje oko	gladiti kurje oko, zagovoriti in gledati v mlad mesec; trikrat prijeti kurje oko in ga simbolično odvreči, pljuniti in gledati v prvi krajec	1: Predgrad 1: Brusnice
8. bolezni čutil in živcev		
vnete oči	pred bolnim očesom narediti križ pod	2: Kostanjevica

	kapjo s šivanko ali s fižolom ali s tribožičnim ključem	6: Bela krajina
ječmen na očesu	izvajati kretnje žetve pred bolnim očesom in zagovoriti (v nekaterih primerih tudi pljuvati); vrteti roke pred bolnim očesom in lahko tudi pljuvati; mazati s slino bolno oko in zagovoriti; pred bolnim očesom narediti tri križe, istočasno zamahniti s figo, pljuniti in (ponekod) zagovoriti	3: Kostanjevica 9: Mokronog 1: Šentjernej 2: Šentvid pri Stični 3: Kostanjevica 2: Mokronog 2: Šentvid 1: Mokronog 4: Kostanjevica 1: Šentvid
boleče uho	dimiti boleče uho z blagoslovljeno oljčno vejico	1: Grosuplje
glavobol	namazati čelo z blagoslovljeno vodo; na čelo položiti obkladek iz blagoslovljene vode	1: Grosuplje 1: Žužemberk
uroki	zapovrstjo vreči po 3, 5 ali 7 živih ogljev v posodo z vodo (morebitno mazanje z vodo vnic po sencih ali pljuvanje vnic)	6: Brusnice 4: Mokronog 3: Šentjernej 2: Šentrupert
9. poškodbe		
kačji pik	zagovoriti in lahko tudi zakopati pičeni ud v zemljo	1: Predgrad
rane	zagovoriti ali preventivno brati knjižico z različnimi molitvami	1: Brusnice

V tabeli 6 je vpisanih 29 pretežno notranjih bolezni, za katere je v ljudsko-medicinskem gradivu z Dolenjskega navedenih okrog 120 deloma podobnih ali enakih postopkov čarovnega zdravljenja. Med njimi so najštevilnejša in z večine dolenjskih območij vsaj po enkrat zapisana pričevanja za zdravljenje ječmena na očesu s 27 različicami. Sledijo jim pričevanja o zdravljenju urokov pri otrocih in odraslih z 19 inačicami in različicami. Zapisanih je tudi osem, deloma različnih nasvetov za zdravljenje zlatenice in sedem za zdravljenje škripca v zapestju. Drugi čarovni postopki so večinoma zapisani po enkrat.

4. Omembe o zdravilcih

Vsaj še v letih zbiranja gradiva (od 1950 do 1983) so nekateri ljudje v obravnavanih dolenjskih naseljih po potrebi sami zdravili razne notranje ali zunanje bolezni. Pogosteje

so se zatekali k naravnim zdravilom. O tem pričajo sicer skromni neposplošeni podatki.¹⁶ Občasno pa so se zatekli po pomoč k ljudem, ki so bili poznani, da znajo ozdraviti to ali ono bolezen. Večinoma so obiskali zdravilce v domači ali kateri od bližnjih vasi, k onim v bolj oddaljene kraje so se redkeje zatekli.

V zapiskih so ohranjeni tudi spomini na zdravljenje »usmiljenih bratov in sester« in na magnetista, župnika Jurija Humarja.

Med ljudmi, ki so bili večči zdravljenja, pripovedovalci nekajkrat omenjajo svoje starše, ki so zdravili bodisi z zelišči ali s čarovnimi postopki.¹⁷ Omenjajo tudi dejansko ali vsaj svetovalno pomoč sosedov ali vaščanov ob različnih boleznih¹⁸ in prav tako nekaterih prišlekov. Med njimi so omenjeni tudi berači¹⁹ in obrtniki.²⁰

Za večino obravnavanih območij imamo tudi pričevanja o zatekanju k bolj ali manj znanim zdravilcem. Poleg nedoločnih in posplošenih podatkov, ki pričajo o njihovi dejavnosti, je nekaj krajevno opredeljenih.²¹ Precej več pa je preverljivejših pričevanj z navedbo zdravilčevega imena in priimka ali vsaj njegovega hišnega imena ter navedbo kraja bivanja.²² Občasno je navedena tudi vrsta bolezni, ki jo je ta ali oni ozdravil, in omenjen način zdravljenja.²³ Med zdravilci je omenjenih okoli dvajset moških in žensk, ki so zdravili z naravnimi zdravili ali s čarovnimi postopki, predvsem med svetovnimi vojnami in tu in tam še po drugi svetovni vojni, le redko pa v času, ko je bilo zbrano gradivo (1980 do 1983).

Navajamo nekaj pričevanj o zdravilcih, ki so zdravili – nekateri tudi še v času zapisov (1950 do 1983) – različne bolezni:

– V Lužarjevem Kalu je živela Plevnikova Franca. Bila je samoukinja in je zdravila ljudi.²⁴

– Bušjak v Št. Vidu pri Stični je obvezoval zlome. Stolkel je gaber in salo, napravil žavbo in povezal.²⁵

– Očesno mreno je »zlizavala« Pirnarca iz Ledeče vasi.²⁶

– Zagovarjat zna Slavček iz Ovčjega Potoka. Zna na pamet, njega je naučil oče in on lahko pove samo nemu. Še danes hodijo k njemu.²⁷

– Tomaž iz Rakovnika je oddelal, če je kača pičila človeka ali žival.²⁸

– V Sobračah je zagovarjal kačji pik Amražek. Umril je leta 1966. Na hitro je zagovoril. Potem pa so šli še naprej k zdravniku, da ni šlo naprej. Amražek je bil cimerman.²⁹

¹⁶ Največ takšnih podatkov je v diplomskem delu: Peter Jamnikar, *Zdravilstvo pod Gorjanci* (Ljubljana, Oddelek za etnologijo FF) in v navedeni nalogi Danice Zupančič.

¹⁷ Dolenjski muzej, Novo mesto, etnološka kartoteka, npr. zapis št. 2904.

¹⁸ Slovenski etnografski muzej, Arhiv - terenski zapiski (odslej SEM TZ): teren 5, Grosuplje, podatek Marije Kotnik, Glogovica 24, zv. 1, str. 55–60.

¹⁹ SEM TZ: teren 5, Grosuplje, podatek Leopolda Primca, Podboršt 1, zv. 4, stran 5, 6.

²⁰ SEM TZ: teren 5, Grosuplje, podatek Franca Grabljovca, Glogovica 7, zv. 1, stran 69.

²¹ Belokranjski muzej, Metlika, Arhiv - etnološka kartoteka, npr. podatek Angelce Plut - Vidrih, Semič 32, z dne 10. 7. 1981.

²² Dolenjski muzej, Novo mesto, Arhiv - etnološka kartoteka, na primer podatek na kartonu št. 2894.

²³ Prav tam.

²⁴ SEM TZ: teren 5, Grosuplje, podatek Jože Piškurja, Glogovica, s. n., zv. 1, stran 22.

²⁵ SEM TZ: teren 5, Grosuplje, podatek Matije Kozlevčarja, Petrušnja vas, s. n., zv. 6, s. p.

²⁶ SEM TZ: teren 13, Kostanjevica na Krki, podatek je iz Ržišča 1, zv. 22, stran 57.

²⁷ SEM TZ: teren 6, Mokronog, podatek N. Dolinarja, zv. 17, stran 11.

²⁸ SEM TZ: teren 18, Šentrupert, zv. 5, stran 33.

²⁹ SEM TZ: teren 5, Grosuplje, podatek Amalije Kovačič, Zaboršt 5, zv. 5, stran 8.

- V Ivančni Gorici je na skrivaj ruval zobe Sadarjev Gustl. Za plačilo ni nič maral. Zobe je pulil še okoli leta 1950.³⁰
- V Stranjah je bil srednji kmet Kovač, v Praprečah pa Jožman, mali kmet. Oba sta še pred drugo svetovno vojno pulila zobe.³¹
- Pavliček iz Fužine je zagovarjal, če je koga kača pičila.³² V Češnjicah pa Mocarjev oče in je pomagalo.³³
- Janez Kovačič iz Grobelj je bil ljudski zdravnik. Ruval je zobe s kleščami. Naučil se je v partizanih.³⁴
- Rastrišnikova iz Dobrove je že umrla, zdravila je z zelišči.³⁵
- Blizu Pleterij je živela ljudska zdravnica Dežman - Simončič in je zdravila ljudi.³⁶

Poleg posplošenih podatkov o zdravstveni pomoči »usmiljenih bratov in sester« je tudi dvoje preverljivejših pričevanj, ki nas poučita o zdravstvenem delovanju pleterskega brata Bernarda in ene od šmarjeških usmiljenih sester.³⁷

O zatekanju po zdravstveno pomoč k župniku s Primskovega, magnetistu Juriju Humru (1819–890), je precej podatkov. Med njimi tudi nekaj zgodb, ki so prežete s pretiravanjem o njegovi čudodelni moči.³⁸

Skoraj nerazumljivo pa je, da v obravnavanem gradivu ni zaslediti podatkov o iskanju zdravstvene pomoči pri zdravilki Mariji Wambolt, čeprav vemo, da so hodili k njej bolniki iz različnih dolenjskih krajev. O tem pričajo vpisi v njeni Knjigi bolnikov v letih 1895 do 1910, kjer so navedeni kraji, npr. Hrib, Mirna, Sele, Slepšek, Št. Rupert, Trebelno, Vrh.³⁹

5. Vrednotenje gradiva

Obravnavano gradivo, ki je bilo zbrano v letih 1950 do 1983 v večjih in manjših dolenjskih in belokranjskih naseljih, vsebuje nad 600 podatkov o naravnem in čarovnem zdravljenju ljudi. Kaže, da so bili pri zbiranju gradiva upoštevani le nekateri raziskovalni vidiki. Zapisniki nudijo le bolj ali manj naključne in posplošene podatke o poznavanju različnih naravnih zdravil in morebitnih čarovnih postopkov. Prav tako posplošena in skopa so tudi pričevanja o dejavnosti razmeroma velikega števila omenjenih zdravilcev.

Zato lahko sklenemo, da je gradivo, ki je bilo na splošno zbrano brez določenega raziskovalnega vzorca, precej nepopolno. To potrjujejo tudi tabele od 1 do 5.

Kljub omenjenim pomanjkljivostim, ki omogočajo le deduktivno uporabo doslej skorajda neizkoriščenega gradiva, so zapisana ustna pričevanja o zdravilstvu z Dolenjskega

³⁰ SEM TZ: Ivančna Gorica, zapiski iz leta 1981, zv. 5, stran 2.

³¹ SEM TZ: Stranje, Praprače, zapiski iz leta 1981, zv. 5, stran 10.

³² SEM TZ: teren 14, Žužemberk, Julijane Kužnik, Stavča vas 15, zv. 16, stran 15-16.

³³ SEM TZ: teren 14, podatek Terezije Mausar, Valična vas 20, zv. 16, stran 20-21.

³⁴ Dolenjski muzej, Novo mesto, Arhiv – etnološka kartoteka, zapis št. 2659.

³⁵ Dolenjski muzej, Novo mesto, Arhiv – etnološka kartoteka, zapis št. 1639a.

³⁶ Dolenjski muzej, Novo mesto, Arhiv – etnološka kartoteka, zapis št. 2654.

³⁷ Peter Jamnikar, *Zdravilstvo pod Gorjanci* (diplomsko delo na Oddelku za etnologijo FF), Ljubljana 1983, stran 52-53.

³⁸ SEM TZ, teren 5, Grosuplje, podatek Antona Dremlja, zv. 1, stran 22 sl.

³⁹ Arhiv Slovenije, Knjiga bolnikov Marije Wambolt, 1895 - 1910. Na rokopis me je prijazno opozoril prof. dr. Stane Granda. Hvala!

in iz Bele krajine dragoceno gradivo. Zakaj z upoštevanjem obravnavanega in drugega zadevnega gradiva, in z dopolnilnim sistematičnim raziskovanjem, bi lahko bila podana celovitejša in v krajši sintezi že nakazana podoba o ljudskem zdravilstvu na Dolenjskem.⁴⁰

Če primerjamo poznavanje raznih zdravilnih rastlin in njihovega učinkovanja v obravnavanem gradivu z gradivom v doslej najpopolnejši slovenski ljudskomedicinski knjigi Vinka Möderndorferja,⁴¹ je vrednost dolenjskega ljudskomedicinskega znanja le 24 %. Če pa ga primerjamo z zbirko prekmurskega gradiva,⁴² pa je vrednost precej večja, 68 %. Če dodamo še primerjalne podatke z eno od nemških ljudskomedicinskih izdaj,⁴³ je stopnja obravnavanega dolenjskega poznavanja zdravilnih rastlin 82% in nekajkrat večja v primerjavi z zelmi, ki jih je priporočal župnik Kneipp.⁴⁴

Navedene primerjave pa pričajo o razmeroma visoki stopnji ljudskega poznavanja rastlinskih zdravil in do neke mere tudi o njihovi dejanski uporabi.

Kar zadeva čarovno zdravljenje, je v primerjavi z naravnimi zdravili znanih precej manj postopkov in tudi za manjše število bolezni – podobno kakor je ugotovljeno tudi že za celotno slovensko ozemlje. V času in prostoru, kjer je prav tako kot v večjem delu slovenskega ozemlja čarovno zdravljenje z redkimi izjemami zamrlo že po drugi svetovni vojni, pa so pričevanja o različnih čarovnih postopkih in zapisi zarotitev izjemno pomemben prispevek za poznavanje zadevnega ljudskega zdravilstva na Dolenjskem in v Beli krajini.

Zdravilsko znanje je vsekakor prihajalo na dolenjsko in belokranjsko ozemlje po različnih, vendar podobnih poteh kakor na druga slovenska območja. Zato moremo glede izvira obravnavanega zdravilskega znanja povzeti nekatera znana dejstva.⁴⁵ Povzeti in poudariti jih kaže še posebej zato, ker se zavljo več vzrokov pripisuje ljudskemu naravnemu zdravilstvu, še posebej v zadnjem času, veliko večji pomen, kakor ga lahko zaznamo pri ljudeh. In ker še marsikod vlada mnenje, da korenini vse ljudskomedicinsko znanje v sivi davnini in se je kot tako preskušalo in dedovalo iz roda v rod.

Nedvomno so sodelovali tudi pri širjenju in poglobljanju ali vzdrževanju morebitnega podedovanega zdravilskega, predvsem naravnega, deloma pa tudi čarovnega znanja na Dolenjskem in v Beli krajini, veliko stvarnejši in lažje preverljivi dejavniki. Med njimi ne kaže prezreti tudi za naše ozemlje neposredno pomembne odredbe Karla Velikega, navedene v t. i. delu Kapitularij o posestvih,⁴⁶ in njenih daljnosežnih posledic za razvoj gojenja zelišč v zahodni in srednji Evropi. Namreč: v seznamu 72 poimensko navedenih rastlin, ki naj bi jih gojili na kraljevskih posestvih, so navedena tudi različna, še danes znana in uporabljena zelišča, med njimi npr. kumina, koromač, meta, lakota, rutica, slez, rožmarin in žajbelj.⁴⁷

Samostani, ki so nastajali v zgodnjem srednjem veku tudi na slovenskem ozemlju, so bili na splošno še pred koncem 18. stoletja med drugim tudi središča zdravilske

⁴⁰ Janez Bogataj, *Iz ljudske medicine na Dolenjskem*, v: *Zgodovinski oris zdravstva na Dolenjskem*, Knjižnica zdravstvenega vestnika, 1. zv., Ljubljana 1973.

⁴¹ Vinko Möderndorfer, Nav. delo, stran 15.

⁴² Jože Zadavec, Nav. delo, stran 318 – 320.

⁴³ Hilde Sieg, *Gottesegen der Kraute*, Berlin 1936.

⁴⁴ *Novi veliki Kneippov priručnik*. Utemeljitelj Sebastian Kneipp in Bonifaz Reile, Ljubljana 1980, stran 238 sl.

⁴⁵ Navedena so na primer v delih: Drago Mušič, *Iz zgodovine medicine na Dolenjskem*, *Zdravniški vestnik*, ponatis iz številke 12, leta 1938, stran 3 – 8; Janez Bogataj, Nav. delo, str 26 sl.; Peter Borisov, *Od ranocehništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem*, Ljubljana 1977, stran 21 – 34.

⁴⁶ Marko Šunjić, *Hrestomatija izvora za opštu istoriju srednjeg veka*, Sarajevo 1980, stran 236 – 243.

⁴⁷ Nav. delo, stran 242.

dejavnosti.⁴⁸ Ponekod na Dolenjskem so imeli v tem pogledu pomembno vlogo še v 20. stoletju. Zdravilsko znanje je prihajalo k nam s tujimi menihi, ki so ustanavljali samostane v naših krajih in na samostanskih vrtovih gojili nekatera zdravilna zelišča za lastne potrebe, pa tudi za potrebe drugih ljudi.

Prav tako kot v nekaterih drugih samostanih na slovenskem ozemlju so se ukvarjali z zdravilstvom tudi v dolenjskih samostanih, na primer v Novem mestu, Kostanjevici in Pleterjah.⁴⁹ Zdravilske knjige, ohranjene v nekaterih samostanih, pa prav tako pričajo, da so menihi svoje znanje nenehno poglobljali.⁵⁰ Menihi, ki so se ukvarjali z zdravilstvom predvsem iz karitativnih pobud, pa so prav na ta način širili osnovno zdravilsko znanje tudi med ljudstvom.

Že v 15. stoletju so v nemškem jeziku izšle tri znamenite knjige o zeliščih.⁵¹ Pozneje so se jim pridružile še druge. Zato ni naključje, da so se vsaj že v 18. stoletju začeli širiti tudi na slovenskem ozemlju ljudskomedicinski rokopisi, sestavljeni po tujih, predvsem nemških pa tudi italijanskih poljudnih medicinskih delih.⁵² Razširjeni so bili tudi na Dolenjskem.⁵³

Prva znana rokopisa v slovenskem jeziku o čarovnem zdravljenju, izvirata prav z Dolenjskega – to sta srednjeveška zagovora iz cistercijskega samostana v Stični.⁵⁴ Prepisovanje različnih zarotitev pa je bilo znano v kmečkem okolju še vse 19. in deloma tudi 20. stoletje.⁵⁵

Po sredini 19. stoletja so vsekakor vplivale na širjenje zdravilskega znanja *Kmetijske in rokodelske Novice* s poljudnimi zdravstvenimi prispevki.⁵⁶ Na prehodu v 20. stoletje so se jim pridružile še Kneippove knjige.⁵⁷

Zato pomeni tudi obravnavano etnomedicinsko gradivo z Dolenjskega do neke mere skupek pridobljenega in podedovanega zdravilskega znanja.

Summary

Material on Folk Medicine from Dolenjska and Bela krajina

The paper analyzes the material on natural and magic healing from Dolenjska and Bela Krajina, collected between 1950 and 1983. Even though this material had not been collected in a systematic manner, it contains basic and valuable data which would be of great value for a possible comprehensive study on folk medicine in Dolenjska and Bela krajina. Medicinal, and especially herbological knowledge, has once again become popular in this part of Slovenia. This is also due to numerous advices on how to heal with plants, published in newspapers, magazines and books. The material on ethnomedicine, collected in the Dolenjska and Bela krajina areas, therefore represents part of an acquired and inherited knowledge on healing and curing.

⁴⁸ Peter Borisov, Nav. delo, stran 21.

⁴⁹ Nav. delo, stran 23.

⁵⁰ Drago Mušič, Nav. delo, stran 257.

⁵¹ Milan Dolenc, O dozdaj zbranih ljudskomedicinskih rokopisih, *Traditiones* 4, Ljubljana 1977, stran 249.

⁵² Peter Borisov, Nav. delo, stran 19.

⁵³ Milan Dolenc, Nav. delo, stran 257.

⁵⁴ Balduin Saria, Srednjeveški zagovor iz Stične in njegove paralele, *Etnolog* X - XI/1937 - 39, stran 245 - 253; Gregorius, I. *Libri Moraliū*, zv. III, 4 in 5 del, fol. I.: Zagovor proti zobobolu. Rokopis na pergamentu, iz druge polovice 12. stoletja.

⁵⁵ Milan Dolenc, Nav. delo, stran 252.

⁵⁶ *Kmetijske in rokodelske Novice*, objave zdravstvenih nasvetov, na primer v letih 1845 - 1858.

⁵⁷ *Domači zdravnik, po naukih in izkušnjah župnika Kneippa*, Celovec 1892.